

## **Pavel Horák: *Návrat starých bohů. Od falešného náboženství k modernímu pohanství.***

NLN, Praha 2024, 516 s.

Kniha Pavla Horáka přináší komplexní zpracování moderního pohanství v historických souvislostech, a to od pozdní antiky až po současnost. Autor v první kapitole argumentuje, že se raným křesťanům (církvním otcům) povedlo přijít s novým pohledem na Římany a další obyvatele antického světa, které obviňovali z modloslužebnictví. V křesťanské interpretaci se pohanství jeví jako falešné náboženství, respektive upadá verze křesťanství. Raně křesťanští autoři při tom využili mnoho původně antických konceptů, které křesťanství převzalo a naplnilo je novým obsahem. Podle církevních otců pohanství vede k úpadku morálky, a tím i k úpadku kultury a společnosti jako celku.

Druhá kapitola podává dějiny konceptu pohanství. V souvislosti s objevením nových kontinentů a jejich obyvatel, ale též s reformací se začalo nebývale diskutovat o problematice pohanství. Byl znovuobjeven koncept pohanství odkazující k čemukoliv primitivnímu a modloslužebnickému. Zároveň bylo pohanství chápáno jako přirozená vývojová fáze různých náboženství. V osvětských diskusích pak bylo pohanství nahrazeno termínem polyteismus. Autor tvrdí, že osvětcenci přišli s novým konceptuálním jazykem toho, jak přemýšlet o náboženství. Nicméně navzdory tomuto zdánlivému posunu se nové koncepty a termíny málo odlišovaly od svých teologických vzorů. Polyteismus stále zůstával primitivním náboženstvím, protože v sobě

implicitně nesl starší význam ve smyslu falešného uctívání.

Později křesťanský teologický rámec, jeho prvky a předpoklady (zejména téma prvotního náboženství) umožnily objevení například slovanského náboženství a jeho podstaty. Téma prvotního náboženství bylo centrálním bodem celé debaty a svázalo dohromady myšlenky o národě, rase, etnicitě, jazyku a kultuře. Slované byli vykreslováni jako Indoevropané, kteří jsou rovni Němcům, nevinní, vysoce morální lidé, jejichž náboženství je spojovalo s přírodou, které díky tomu dobře rozuměli. Badatelé se domnívali, že folklor je pokračováním a ztělesněním slovanské moudrosti. Intelektuální objevení slovanského náboženství bylo tedy výsledkem propojování badání a politiky. Obraz pohanských Slovanů se formoval v postupně se sekularizujícím, ale stále křesťanském (teologickém) rámci. Proto se čeští intelektuálové vyhýbali přímým odkazům na pohanství svých předků, namísto toho zdůrazňovali slovanský kulturní a světonázorový rozměr. V 19. století se navíc badání posunulo od původních amatérských sběratelů folkloru k profesionálům, respektive institucionálně etablovaným vědcům. Navzdory transformaci badání však existovala kontinuita mezi starší, romantizující, mytologickou školou a školou pozdější, vědeckou, antropologickou.

Ve třetí kapitole autor líčí dějiny moderního pohanství v průběhu 20. století: od okultismu přes Wiccu či čarodějnictví, druidství až po germánské a slovanské pohanství. Autor dochází k závěru, že moderní pohané různých směrů z odborných debat (od osvícenství) čerpali a čerpají při vytváření moderního pohanství. Dále tvrdí, že pohanství je stínovým

obrazem křesťanství. Je do velké míry charakterizováno prizmatem sekularizovaných teologických témat. Důrazem na praxi a prožitkem, ale i neexistencí jednotné doktríny nebo pevně daného setu náboženských přesvědčení se však moderní pohané snaží stín křesťanství překročit. Ale i moderní pohanství může dojít k doktrinálním tvrzením, nicméně pouze za specifických podmínek tlaku či konfliktu (ve vztahu k jiným pohanům, jiným náboženstvím nebo ideologiím mimo sféru moderního pohanství). Doktríny jsou formovány podle vzoru přejatého z křesťanství, pro které je zásadní čistota a správnost víry a jejich obsahů. Doktríny jsou však často formulovány ad hoc a po vymizení konfliktu nebo tlaku se rozplývají.

Moderní pohanství utváří člověku systematický světový názor pro orientaci ve světě. Od křesťanství se liší v mnoha ohledech, které se dotýkají etických a morálních hodnot, přístupu k božství, přírodě i tělesnosti, ale i snahy o volnost a nedogmaticnost jeho náboženských přesvědčení. Nicméně struktura, na které toto stojí, zůstává do značné míry totožná. I v moderním pohanství je zásadní vazba mezi myšlením (náboženskými přesvědčeními) a jednáním. Nově se rodící religiozita stín křesťanství částečně překročila, ale zároveň do určité míry vyrůstá z křesťanských definovaných koncepcí náboženství. I moderní pohané však své narativy proměňují. Velká část z nich už nemá potřebu tvrdit, že jejich náboženství má kořeny v pravěku. Naopak hrdě přijímají fakt, že jejich náboženství bylo vytvořeno vcelku nedávno. To však nemění nic na skutečnosti, že by pro ně nebylo skutečné nebo autentické jen proto, že není starobylé.

Autor tedy sleduje, co bylo v evropské intelektuální historii považováno za pohanské a jak to ovlivnilo moderní pohanství (s. 183). Jakkoli se dá souhlasit s tím, že pozdní antika, respektive církevní otcové formovali myšlení středověku, z mého pohledu se jeví jako problematické středověk z výkladu de facto mlčky vypustit. Autor uvádí zajímavou informaci, že dle neoficiálního sčítání, které mezi sebou organizovali čeští pohané v roce 2017, vyplynulo, že nejpočetnějším směrem u nás je severské pohanství (30 %) (s. 29). Vezmeme-li jako příklad staroseverské pohanské náboženství, je zjevné, že středověk se sice v knize (neorganicky) vynořuje, avšak chybí komplexnější a hlubší zpracování.

Příslibem je zde sice závěr první kapitoly, kde autor stručně srovnává Římany se starými Seveřany, avšak o jejich „zvyku“ (*siðr*) se již více nedozvíme (s. 91), přestože je k dispozici sekundární literatura, která se tímto problémem zabývá (např. G. Steinsland: „The Change of Religion in the Nordic Countries – A Confrontation between Two Living Religions,“ *Collegium mediaevale* 1990, 3: 123–135). Autor také hovoří o pohanských reliktech ve formě zobrazování zeleného muže na církevních stavbách ve středověku (s. 24). Zajímavé by zde bylo vědět, že se v Norsku běžně objevuje staroseverská mytologie na portálech dřevěných křesťanských kostelů (stavkirke), kde přežila nejen středověk a raný novověk, ale i moderní dobu, byť mnoho z portálů bylo v 19. století umístěno do muzea v rámci bourání a nahrazování těchto sloupových kostelů (např. J. Byock: „Sigurðr Fáfnisbani. An Eddic Hero Carved on Norwegian Stave Churches,“ pp. 619–628 in T. Pàroli [ed.]: *Poetry in the Scandinavian*

*Middle Ages*, Spoleto 1990). Jeden z nich se shodou okolností dostal až pod nedalekou Sněžku (kostelu se nedávno věnovala mezinárodní konference (*Wang Church Symposium. Late Paganism and the Beginning of Christianisation in Scandinavia and Central Europe*, Karpacz 3.–4. října 2023).

V knize se objevuje starší i mladší Edda či ságová literatura jako jeden z nejdůležitějších pramenů ke staroseverské mytologii či náboženství. Bylo by vhodné více zdůraznit a vysvětlit, že tyto texty byly zapsány křesťany několik staletí po konverzi (s. 295–296). Moderní bádání se po desetiletí zabývá vzájemným ovlivňováním (*interpretatio christiana / interpretatio norroena*) a náboženskou synkrezí (viz např. M. Clunies Ross: „The Mythological Fictions of Snorra Edda,“ pp. 204–216 in Ú. Bragason [ed.]: *Snorrastefna*, Reykjavík 1992; G. Steinsland: „Pagan Myth in Confrontation with Christianity: Skírnismál and Genesis,“ *Scripta* 1990, 3: 316–328; M. Cormack: „Fact and Fiction in the Icelandic Sagas,“ *History Compass* 5, 2007, 1: 201–217). Staroseverská předkřesťanská společnost byla primárně orální, byť znala runové písmo. Zákoníky, ságy, Edda či skaldská poezie tedy nebyly zapisovány runovým písmem, ale až do příchodu křesťanství pamatovány a ústně předávány (J. Kristjánsson: *Eddas and Sagas. Iceland's Medieval Literature*. Reykjavík 1997).

Runové písmo by si zasloužilo širší kontext než jen v souvislosti s magií (s. 315–318). Nejenže přežilo konverzi i christianizaci, ale bylo v Norsku používáno až do konce středověku pro běžnou komunikaci (ryto do dřevek) širokým spektrem obyvatelstva, včetně duchovenstva (A. Liestøl: „Runic Voices from Towns of Ancient Norway,“ *Scandinavica* 1994, 13:

19–33). Zákazy věštění a čarodějnictví se objevují již v raně středověkých (psaných) křesťanských zákonících (G. Steinsland: „The Change of Religion...,“ 130). I Island uznal svrchovanost norského krále (v šedesátých letech 13. století), který se pak stal vrchním zákonodárcem v zemi (s. 298). Jistě by stálo za vysvětlení, jaká byla role náčelníků (*goðar*) ve středověké islandské společnosti a jak se proměňovala (s. 302) (např. J. V. Sigurðsson: „The Icelandic Aristocracy after the Fall of the Free State,“ *Scandinavian Journal of History* 20, 1995, 3: 153–166).

Adam Brémský opravdu psal svou kroniku jako „dějiny evangelizace pohanů“ (s. 329), avšak nejen ve „slovanském“ kontextu, ale i v severském, neboť obhajoval nároky hambursko-brémského misijního arcibiskupství na christianizaci severu Evropy, včetně oblastí (zejm. baltická obchodní střediska), kde obě „etnika“ koexistovala (srov. M. Čermáková – L. Hrabová [eds.]: *Osobnost a moc v 11. století. Adam Brémský o životě arcibiskupa Adalberta*, Olomouc 2001; L. Hrabová – J. Engelbrechtová [eds.]: *Adam Brémský. Činy biskupů hamburského kostela: velká kronika evropského Severu*, Praha 2009; V. L. Yanin: „The Archaeological Study of Novgorod. A Historical Perspective,“ pp. 67–106 in M. Brisbane [ed.]: *The Archaeology of Novgorod, Russia. Recent Results from the Town and its Hinterland*, Lincoln 1994). Arabský autor Ibn Fadlān přináší poměrně podrobný popis pohřebního rituálu na Rusi (s. 328), nicméně ten je spojován s vikinskou, tedy skandinávskou elitou, která zde působila. Skandinávské archeologické a obrazové (tapiiserie) prameny nám pak umožňují získat širší znalosti o představách o posmrtném

životě staroseverských pohanů (A. S. „The Interpretation of the Oseberg-find,“ pp. 139–147 in O. Crumlin-Pedersen – B. Munch Thye [eds.]: *The Ship As Symbol in Prehistoric and Medieval Scandinavia*, Copenhagen 1995).

Jakkoliv je mnoho naznačených problémů diskutabilních, jsou předmětem odborné (mezioborové) diskuse a měly by být brány v potaz. V kontextu recenzované knihy zejména proto, že by bylo zajímavé více se dovědět o tom, zda moderní pohané studují moderní odbornou literaturu o středověkém pohanství, popřípadě jak se k ní staví. Lze tedy shrnout, že autorův čtivý text sice přináší mnohá zjištění i zajímavé perspektivy, avšak podle mého názoru kniha v názvu slibuje víc, než přináší.

**Marek Suchý**

Marek.Suchy@fhs.cuni.cz

<https://doi.org/10.14712/12128112.4753>  
CC BY 4.0

**Jan Blommaert:**  
***Jazyková krajina jako kronika komplexity. Etnografický pohled na superdiverzifikovanou společnost.***

Karolinum, Praha 2022, 138 s.

Poměrně útlá kniha známého belgického sociolingvisty, lingvistického antropologa a profesora africké lingvistiky na univerzitě v Gentu Jana Blommaerta (1961–2021), kterou necelých deset let po jejím vydání (anglický originál 2013) mají k dispozici také čeští čtenáři, je pozoruhodná

z mnoha důvodů, které se pokusím v této recenzi krátce rozvést.

Leitmotiv Blommaertovy práce je zřejmý již z předmluvy redaktorů edice *Multilingual Matters*: k tomu, abychom pochopili texty, nápisy nebo diskurzy, nemůžeme se spoléhat jenom na samotnou textovou analýzu, ale potřebujeme textovou etnografii a jakousi revizi kritické analýzy diskurzu, která musí jednak překonat představu, podle níž má „určitá část diskurzu jen jednu funkci a jeden význam“ (kurziva v původním Blommaertově textu), ale také si uvědomit skutečnost, že „lingvisté nemají monopol na teorii jazyka“, jak tvrdil v jedné ze svých dřívějších prací (Blommaert 2005: 34–35), v nichž ale svůj postoj antcipoval, nebo spíše explicitně formuloval. Ten je zjevný: jde mu v podstatě o *návrat etnografické teorie* v rámci výzkumu jazykových, textových a diskurzivních praktik. Mluvím-li o „návratu“, mám tím na mysli především etnografii řeči nebo komunikace (*ethnography of speaking/communication*) vycházející především z prací Dell Hymese a Johna Gumperze, jimž ostatně dedikoval svou knihu *Discourse: A Critical Introduction*, z níž jsem výše citoval. Na Hymese a Gumperze navázal Blommaert silným akcentem na etnografický kontext řeči. Jazyk (přesněji řeč, mluva / *speech, speaking*) není izolovaným systémem, jak předpokládali strukturalisté, ale má další funkce indikující širší sociální, kulturní, náboženský, politický či jiný kontext.

Blommaertův akcent na etnografický přístup k výzkumu jazykové krajiny (dále VJK) byl v jeho případě výsledkem desetiletého bádání nikoli v africkém terénu, jak by se snad dalo očekávat od etablovaného afrikanisty (jedna z jeho dřívějších prací, *State Ideology and Language in*